

RÁBAI KRISZTINA

Egy középkori pecsétnyomó azonosítására tett kísérlet¹

An attempt to identify a medieval seal matrix. The article describes a seal matrix which was found at the archaeological site of Bátmonostor-Pusztafalu in 2016. On the matrix, the scene is divided into two parts – a typical feature of high prelates’ seals in the Hungarian Kingdom around the 14th century – depicting Saint Peter as the patron saint on the upper part, while down the owner of the seal matrix, Peter the clergyman is kneeling. The study analyses the seal matrix in its complexity and attempts to identify the owner and the time he lived. To achieve this aim, the author also describes similar findings (not only another seal matrix but also seals preserved on archival documents), such as the seal of a higher prelate, Albert von Griesheim, from Naumburg (from the 13th century) and a couple of Central-Eastern European parallels (from the 14th century).

Keywords: archaeological finding, seal matrix, medieval seals, sigillography, Saint Peter, Bátmonostor, Hájszentlőrinc, Albert von Griesheim

1. Bevezetés

1.1. A középkori pecsét

Pecséten a szakirodalom és a köznyelv egyaránt érti a pecsétnyomót (matrica, tipárium) és a vele készült lenyomatot. Ezen lenyomatok többsége az (ok)levéllel együtt, annak részeként maradt fenn, és ezzel együtt dokumentáltak. Sajnos a levéltárak nagy része nem rendelkezik egységes, jól kidolgozott – nyomtatott és/vagy online – katalógussal, amely alapján biztonsággal lehetne tájékozódni és keresni az adott gyűjteményben őrzött okleveles anyagban. Mivel még az oklevelek szövegére vonatkozó keresések sem szolgálnak kielégítő eredménnyel, jóllehet a textualitas egyértelműen prioritást élvez bármilyen más, az oklevelekre vonatkozó információval szemben, nem lepődhetünk meg azon különösképpen, ha azt

¹ A pecsétnyomó feldolgozásához szükséges kutatást és a tanulmány megírását a Sziléziai Egyetem nagylelkű támogatása tette lehetővé (Slezská univerzita v Opavě, a project száma: P01-2016-18). Hálás vagyok Miroslav Glejteknek a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemről, aki elolvasta a készülő tanulmányt, és értékes megjegyzéseivel, észrevételeivel, kiegészítő információkkal segítette munkámat. Ugyancsak köszönettel tartozom mindazon cseh, lengyel, magyar és svéd kollégáknak, akik szakértelmükkel, ötleteikkel segítségemre voltak a kutatás során. Végül, de nem utolsósorban hálával gondolok Cs. András Réka és Pap Evelin közreműködésére – mindketten a bajai Türr István Múzeum régész muzeológusai –, akik megkértek a pecsétnyomó vizsgálatára, és megfelelő régészeti háttéranyagot biztosítottak a számomra, s akikkel közösen készült egy – a *Cumania* hasábjain remélhetőleg hamarosan megjelenő – cikk a pecsétnyomóról *Egy középkori pecsétnyomó Bátmonostor-Pusztafaluról* címmel (Rábai – Cs. András Réka – Pap 2020).

tapasztaljuk, hogy a „kiegészítő” elemekre vonatkozó adatok – például az oklevelet hitelesítő pecséttel vagy az íráshordozó anyagával kapcsolatosak – vagy teljes egészében hiányoznak, vagy meglehetősen hiányosak. Ezekben a hiányosságokon sokat segítenek azok a forráskiadó projektek, amelyeknek keretében a szakemberek nemcsak a szövegeket adják közre – akár *in extenso*, akár tartalmi kivonatok formájában –, hanem a forrással kapcsolatos materiális elemekre vonatkozóan is megosztanak velünk több-kevesebb részletet.²

„Teljes épségben fennmaradt középkori typarium a legnagyobb ritkaságok közé tartozik...” – kezdi tanulmányát a nagybányai pecsétnyomó vizsgálata kapcsán Czakó Elemér a *Turul* 1906-ban kiadott számában.³ Jóllehet még mindig unikálisnak számít az efféle régészeti lelet, az utóbbi évek régészeti ásásainak, fémdetektoros kutatásoknak, valamint egyéb véletleneknek köszönhetően több középkori pecsétnyomó is előkerült. A szerencsésebb forrásadottságokkal rendelkező országokban (főleg Nyugat-Európát értve ez alatt) jóval nagyobb számban maradtak az utókorra középkori pecsétnyomók.⁴ A magyarországi tipáriumok szórványos előfordulását az eltelt évszázadok pusztításain kívül a pecsétnyomók funkciójával szokás magyarázni. A matrica arra szolgált, hogy tulajdonosát (tulajdonos alatt nem feltétlenül egy konkrét személyt értve, hanem testületeket, intézményeket, közösségeket is) jelképezze, és a pecsétlenyomattal ellátott dokumentumot, okiratot, levelet hitelesítse, igazolván annak a pecséttulajdonoshoz való viszonyát, kapcsolatát. Ha a tulajdonos elhalálozott, vagy a pecsét különböző okokból elveszítette a funkcióját, esetleg kétségessé vált hitelessége, megsemmisítették vagy valamilyen módon alkalmatlanná tették azt a hitelesítésre (leginkább a pecsétképre ütött keresztel, rovátkolással), így akarván elejét venni az esetleges visszaéléseknek.⁵

Uralkodói pecsétnyomók eltulajdonítására és elvesztésére is akadt példa, ami nemcsak új pecsét használatát vonta maga után, hanem egyszersmind a „kompromittálódott” régi tipáriummal hitelesített okiratok felülvizsgálatát és újrahitelesítését is.⁶ Az Anjou-kori for-

² A pozitív példák sorát erősíti a *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae* sorozata, amelyben az oklevél külső és belső jegyeire vonatkozóan egyaránt alapos leírást találhatunk; az adott évkör okleveleinek katalógusa ugyan cseh nyelven készült, az írókezeket bemutató és színes illusztrációval szemléltető kötet szövege latin nyelvű, akárcsak a pecséteket hasonló módon feldolgozó corpus, így a szláv nyelvekben kevésbé jártas kutatók is megérthetik, haszonnal forgathatják a sorozat kiadványait. Az okleveleken előforduló pecsétek alapos leírásait (mérettel, pecsétképpel és körirattal együtt) a szigillumok színes fényképei egészítik ki (CDB 2011 és 2013; Katalog 2011).

³ Czakó 1906, 10.

⁴ K. Németh András tanulmányában összegyűjtött néhány pecséttekkel foglalkozó adatbázist (K. Németh 2017, 235–236).

⁵ Glejtek 2017, 9–10, 22–24.

⁶ Erre kiváló példa a 13. századból az a királyi pecséttel való visszaélés, amelyet Rogerius a következőképpen írt le: „Az ezután következő osztozásokor megtalálták a király pecsétjét a kancellárnál – akinek a fejét rettenetes karddal elválasztották a testétől – és már biztosak voltak az ország felől; attól való féltükben, hogy a népek, meghallva a király vereségét elszökdösve elmenekülnek, figyelje meg atyafiságod, milyen ravaszsággal jártak el [...] És néhány magyar egyházi emberrel, akiket életben tartottak, írártak a Magyarországon lakozó főembereknek és közrendűeknek a király nevében sok hamis levelet ilyen formában: »Ne féljete a kutyák vadságától és dühétől, és otthonaitokból ne merészeljete kimozdulni; ugyanis, bár bizonyos előre nem látható körülmények miatt elhagytuk mind a táborn, mind sátrainkat, mégis Isten kegyelméből lassankint igyekszünk azokat visszaszerezni és újból vitéz ütközetet vívni velük; ezért csak imádkozzatek, engedje meg nekünk a könyöröltes Isten, hogy

rá sok több ilyen esetről is megemlékeznek.⁷ A pecséthez való korabeli viszonyról azonban nemcsak az egyes esetekből tájékozódhatunk, hanem a pecséthasználat közigazgatási gyakorlatának törvényi szabályozásából is. I. Lajos nevéhez fűződik az az 1351-ben fogantatott, jelentős változást előidéző törvénycikkely, amelynek értelmében a király bekerete valamennyi hiteleshely pecsétjét (*Tamen quia sigilla nostra, quae cum sigillis omnium capitulorum, collegiorum et conventuum totius regni nuperrime ad mandatum regium in Budam erant portata...*), s a felülvizsgálatot követően csak azok kapták vissza szigillumait, és gyakorolhatták tovább oklevélkiadói tevékenységüket, amelyek alkalmasnak bizonyultak erre. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a kisebb hiteleshelyek, amelyek könnyebben kerülhettek helyi hatalmasságok befolyása alá, elveszítették joghatóságukat.⁸

Több olyan per ismeretes a középkor időszakából, amikor pecséthamisítók kerültek bíróság elé, és ítéltettek fő- és jószágvesztésre. Ugyanis az okirat érvényességének egyik legfontosabb feltétele az volt, hogy legyen autentikus pecséttel ellátva. Ha egy oklevél hitelességével kapcsolatban gyanú merült fel, többek között a pecsétek eredetiségének vizsgálata is azt szolgálta, hogy ezt a gyanút megerősíthessék vagy kizárhassák. A pecséttel való visszaélésnek több módja lehetett, előfordult, hogy a hamis iratot más – hiteles – okmányról leszedett pecséttel erősítették meg. Ugyanakkor arra is találunk forrást, hogy az elkövető hamis pecsétet készített.⁹

1.2. Pecséttani kutatások és a *Corpus Sigillorum*, avagy a nagy pecsétadatbázis terve

A pecséttan (szfragisztika) fogalma és tudománya a hazai történészek számára összeolvadt Kummorovitz L. Bernát nevével, akinek szerteágazó, alapos és hiánypótló tanulmányai napjainkban is a kutatás alapmunkáinak számítanak. Jóllehet a pecsétek vizsgálata már a középkorban elkezdődött, hiszen a kétes hitelű oklevelek hitelességének megállapításához gyakran tették vizsgálat tárgyává az iratot megerősítő pecsétet, mégis a pecséttan első hazai szakmunkáinak megszületésére egészen a 18. századig kellett várni, amikor a kor neves jezsuita tudósainak figyelme erre a tudományterületre is ráirányult. Az ezt követő időszak nem szűkölködött pecséttan publikációkban, ezek az írások korántsem nevezhetők mono-

összeüzük ellenségeink fejét.« Ezt a levelet némely magyarok, akik már hozzájuk csatlakoztak, széthordták a címzeteknek; ez tett tönkre engem és egész Magyarországot. Mert annyira hiteltadtunk e levél valódiságának, hogy, bár pár nap után az ellenkezőjét tapasztaltuk, mégis, mivel az országot váratlanul érte a háborús zavargás, nem tudtunk a hírek megismerésére hírszerzőket küldözgetni, és így nem értesülhettünk az ellenkezőjéről. És így az elfoglalt Magyarország nem találhatta meg a menekülés útját” (1. link: Rogerius). A pecsét pótlásáról lásd Takács 2012, 124. Azonban nem csak a királyi pecsét tatárjárást követő megújítására vannak adataink, Takács Imre arra a következtetésre jutott, hogy több hiteleshely is ekkor kezdett el új pecsétet használni (Takács 1992, 18, 26–27).

⁷ Károly pecsétjeinek 1323-ban és 1330-ban, Lajos királyénak 1363-ban, Mária királynőének 1387-ben veszett nyoma (Szentpétery 1930, 197; Kummorovitz 1993, 85).

⁸ *Minuti etiam conventus ab emanatione litterarum suarum super perpetuatione possessionum conficiendarum cessent et eorum sigilla omni careant firmitate.* „A kisebb conventek is álljanak el a birtokok örökösége tárgyában készitendő leveleiknek kibocsátásától, és pecsétüknek ne legyen semminemű ereje” (1351. évi III. törvénycikk. CJH 1899, 170–171). A felülvizsgálatot követően bizonyos hiteleshelyek (a jelentősebbek) 1353-ban kapták vissza pecsétjüket (Kummorovitz 1936, 62; Szentpétery 1930, 136–137; Takács 1992, 31; Köfalvi 2000, 49–50).

⁹ Rábai 2012, 38, 40. Az egyik legismertebb ilyen per, a pecséthamisítás bűnébe esett István deáké (Horváth 1905).

grafikus munkáknak, és ahogyan – a kor hazai szfragisztikáját meglehetősen negatívan értékelő – Fejérpataky fogalmaz egyik írásában, „Nálunk a kutatók sokkal szerényebb igényeket töltenek be, s a helyett, hogy monumentális pecsétani munkákon dolgoznának, megelégednek egy-egy többé-kevésbé érdekes pecsét közlésével. Nem tűznek ki nagy célt, de nem is érnek el nagy eredményt.”¹⁰

A magyar vonatkozású pecsétani szakirodalmat áttekintve megállapíthatjuk, hogy hazánkban, valamint a szomszédos országokban¹¹ is számos kiváló művelője volt és van ennek a tudománynak, akik elsősorban a történészek és művészettörténészek köréből kerültek/nek ki. Azonban a téma összetettsége és sokoldalú kutatása miatt a megszülető publikációk meglehetősen szórtságot mutatnak, és feltérképezésük – jóllehet az interneten hozzáférhető anyagok nagyban megkönnyítik a kutató dolgát – még manapság is nehézségekbe ütközhet. Néhány periodikát azonban különösen nagy haszonnal forgathatunk témánk szempontjából, mindenekelőtt a történész körökben jól ismert *Turult* és az *Archaeologiai Értesítőt*, továbbá az *Ars Hungaricát*, mely elsősorban művészettörténeti megközelítésű írásokat jelentet meg. Ez utóbbiban látott napvilágot Kerny Terézia rendkívül alapos, pontos és kiérlelt, a pecsétani kutatásokat összefoglaló cikke,¹² amely bár a kutatásoknak „csak” egy szegmensét, a királyi szigillumok kutatástörténetét veszi górcső alá, mégis jól szemlélteti, milyen hatalmas potenciál rejtőzik a magyar tudományosságban.

A humán tudományok digitális „véráramba” kapcsolódásának időszakában kézenfekvő és a kutatást igencsak megkönnyítő lenne, ha létezne egy olyan pecsétadatbázis, amelyben szavakra, képekre, motívumokra keresve párhuzamokat és egyezéseket találhatnánk a keresett/vizsgált objektumunkkal. A Magyar Királyság területéhez kapcsolható pecsétek és pecsétnyomók vonatkozásában egyelőre nincs ilyen adatbázis, katalógus vagy gyűjtemény, de a gondolata már rég megfogalmazódott.

A *Corpus Sigillorum*, vagyis egy a hazai pecsétlenyomatok összességét magában foglaló gyűjtemény tervezetét még Fejérpataky László fogalmazta meg és szorgalmazta létrejöttét,¹³ ami azonban mind a mai napig várat magára. A legfrissebb kezdeményezésnek tekinthető sorozat, a *Corpus Sigillorum Hungariae medievalis* számára az MTA Művészettörténeti Intézetében az 1990-es évektől zajló különféle projektek hivatottak biztosítani szakmai és anyagi bázisát. Eddig az Árpád-házi királyok pecsétjeinek feldolgozását megvalósító első kötet látott napvilágot 2012-ben, Takács Imre munkájának köszönhetően. Ahogyan a kötet bevezetőjében áll, „A középkori magyar pecséteknek a fent említett kutatási programok eredményein alapuló katalogizálása és nemzetközi használatra szánt publikálása a Magyar Országos Levéltár által kezdeményezett kiadványsorozat révén válik most teljessé. A szerkesztők elhatározása szerint a magyar *Corpus Sigillorum* köteteiben az uralkodók, a világi előkelők, a főpapok, az egyházi testületek és a városok középkori pecsétjei fognak a szakkutatók és az érdeklődők elé kerülni, ezáltal a hazai és nemzetközi szakmai közvélemény

¹⁰ Fejérpataky 1880, 207.

¹¹ Példaként említeném a szlovák történészek munkásságát, akik a középkori Magyarországra vonatkozó okleveles anyagok kiadásában és a pecsétani kutatásokban is jeleskednek, és számos kiváló munkát jelentettek meg az utóbbi években. Pecsétani példa erre Glejtek 2013.

¹² Kerny 2015.

¹³ Fejérpataky 1885, 83–84.

egy mindedig rosszul ismert, valójában csaknem ismeretlen terület és érték birtokába kerül, a magyar történelem és a művészeti örökség pontosabb ismeretéhez fog hozzájutni.”¹⁴

Az utóbbi években a humán tudományok területén is meggyökeresedő és rohamosan fejlődő informatikai háttérnek (digital humanities) köszönhetően ma már nagy mennyiségben állnak a kutatók rendelkezésére digitális formában pecsétképek, de több olyan weboldal is elérhető, amelyen egy adott országban talált pecsétnyomókat gyűjtenek össze.¹⁵ Mégis, egyelőre kísérlet sincs arra a szakemberek részéről, hogy a pecsétet mint „önálló objektumot” kezelve létrehozzanak egy olyan adatbázist, amelybe jó minőségben és megfelelő pecsétleírások kíséretében, a keresést és a kutatói munkát megkönnyítve kerülhetnének fel a ránk maradt pecsétlenyomatok és pecsétnyomók.

Az egyik legnagyobb nemzetközi vállalkozás, melynek célja a teljes középkori és kora újkori okleveles anyag digitális formában való közzététele, a Monasterium-project.¹⁶ Pecsétteni szempontból azért jelentős ez a vállalkozás, mert specifikus alprojektjeiben próbál mintát adni és lehetőséget biztosítani az okleveleken látható szigillumok feldolgozásához. 2018-ban zárult le az a munkafolyamat, amelynek során a Cseh Nemzeti Levéltár (Národní archiv) anyagán belüli, a Cseh Korona Levéltára (Archiv České koruny) gyűjtemény okleveleit dolgozták fel. Az alapvető célkitűzés az volt, hogy olyan jó minőségű képet készítsenek az oklevélről és a rajta található pecsétről, ami megfelelő nyersanyagot biztosít a kutatók számára, ugyanakkor mégsem igényel többletmunkát (vagyis több kép készítését) vagy extra költséget (speciális felszerelést). Ezt kiegészítendő, alapvető információkat vittek be az adatbázisba, amely a pecsét rövid leírását tartalmazza latinul, ebben megadva a pecsét méretét, színét, köriratát, állapotát. Ennek azért van óriási jelentősége, mert így a pecsétek a megfelelő latin terminusok használatával kereshetővé váltak az adatbázis használói számára. A projekt tervezetét 2016-ban ismertette a Monasterium munkatársa, Daniel Jeller, valamint a levéltár munkatársai, Jitka Křečková és Kateřina Zenklová egy, a pecsétteni művelői számára meghirdetett nemzetközi workshop keretében, Olomoucban.¹⁷ Ugyanitt hangzott el Stephan Makowski előadása, amely a *Reflectance Transformation Imaging* (RTI) technológia pecsétek esetében való alkalmazhatóságáról számolt be, kiemelve annak egyértelmű pozitívumait, miszerint nem invazív, ugyanakkor költséghatékony megoldás, és a képek elkészítéséhez szükséges szerkezet könnyen megépíthető és szállítható. Bemutatta továbbá, hogy milyen kiváló minőség érhető el a több különböző pontból érkező fényforrás alá helyezett rögzített tárgy fényképezése során készült fotók egymásra vetítésével. Mivel ez a technológia jóval idő- és költségigényesebb, mint a jelenleg többfelé használt és fentebb említett digitalizálás, kicsi az esélye annak, hogy nagyobb mennyiségű anyagot így

¹⁴ Takács 2012, 7.

¹⁵ Ilyen az Egyesült Királyság területén talált tipáriumok rögzítésére 2016-ban létrehozott felület, a *Portable Antiquities Scheme* weboldal, amelynek célja a bárki által talált régészeti leletekkel kapcsolatos információk megosztása (2. link: *Seal Matrices*).

¹⁶ 3. link: *Monasterium*.

¹⁷ 9. link: Jeller 2016; 10. link: Křečková – Zenklová 2016. A *Making Sigillographic Material Accessible to Researchers – Digitising, Catalogues, Editions of Seals* című nemzetközi workshopról összefoglalás és a részletes programot lásd a 4. linken. Az előadáson nyugvó tanulmányokat lásd Jeller 2017; Křečková – Zenklova 2017.

módon dolgozzanak fel, de mindenképpen ígéretes kezdeményezés a Kölni Egyetemen található magángyűjtemény RTI-technológiával való fényképes feldolgozása.¹⁸

Magyarországon kivételesen ambiciózusnak számít az a pecséteket is bemutató adatbázis, a *Magyarország a középkori Európában*, amely a Debreceni Egyetem szerverén keresztül érhető el, és az ugyanezen nevet viselő kutatócsoport tagjainak külföldi levéltárakban történő kutató- és gyűjtőmunkájának eredményeként feltárt, az ott őrzött magyar vonatkozású primer forrásokat tartalmazza. A pecsétek – ugyancsak az oklevél részeként – nemcsak kép formájában elérhetőek, hanem mindegyikről rövid leírás is készült, az általa hitelesített oklevél adatlapján. Ugyancsak ehhez a kutatócsoporthoz fűződik az a 2015-ben indult kísérleti projekt, amelynek keretei között 3D scanneléssel digitalizáltak középkori szigillumokat.¹⁹ Ez a technológia sem éppen költséghatékony, így sajnos elég kicsi az esélye annak, hogy teljes gyűjteményeket fognak ily módon digitalizálni.

Miért fontosak ezek a gyűjtemények, katalógusok, adatbázisok? Olyan hatalmas mennyiségű nyersanyag áll a kutatás rendelkezésére, hogy ennek tényleges áttekintése és feldolgozása bizonyos kérdések megválaszolásához lehetetlen a forrásokat számba vevő és leíró segédanyagok, valamint az adatok kinyerését és kezelését biztosító adatbázis(ok) használata nélkül. Jóllehet még számos területen a nyersanyag közzétételével (források digitalizálásával, vagyis képi formában való hozzáférhetővé tételével) vannak elfoglalva, valójában az ilyen mennyiségű vizuális anyag feldolgozása meghaladja az egyén teljesítő-képességét. Ezért próbálják egyre többen az adatok szintjén is megjeleníteni a vizuálisan vagy akár textuálisan is elérhető információkat (metadata), lehetőséget biztosítva a kutatónak, hogy valóban megtalálja mindazt az adatot, amely egy probléma megoldásához közelebb viheti őt.

2. Egy középkori pecsétnyomó

2.1. A tipárium

A tanulmány tárgyát képező pecsétnyomóra 2016 augusztusában találtak rá egy fémkeresővel végzett kutatás során Bátmonostor-Pusztafalu határában. Pusztafalu a mai Bátmonostortól délnyugati irányban fekszik. Az az egykori gótikus kolostor, amelynek északi részén a pecsétnyomó előkerült, az ősi Pusztafalu északi részén állt. A monostor építésébe az 1190-es években kezdett Both bihari ispán, azonban halála meggátolta annak befejezésében. A régészeti ásatások alapján a román kori épület tatár pusztítás utáni helyreállítására és gótikus elemekkel való kiegészítésére 1345 után kerülhetett sor, amikor Becsei Töttös a pápától kapott engedély révén helyrehozatta a romos és lakatlan épületgyűjtést, majd ágostonos remetékkel népesítette be.²⁰

A megtalált pecsétnyomó feltehetőleg ebben az időszakban készülhetett, azonban ez korántsem jelenti azt, hogy tulajdonosa ekkor és ezen a helyen vesztette el. Ahogyan azt a Tolna megyében talált pecsétnyomók elemzése kapcsán K. Németh András is megjegyzi, „...a pecsétnyomók alapján viszonylag ritkán következtethetünk az előkerülési helyhez való kapcsolatukra, magyarárn úgy tűnik, hogy a tipáriumokat ritkán vesztették el ott, ahol

¹⁸ 11. link: Makowski 2016; Fischer – Makowski 2017.

¹⁹ Az adatbázist regisztrációt követően lásd az 5. linket; a 3D modellekre lásd Novák 2017; 6. link.

²⁰ Györffy 1987, 709–710. A régészeti lelőhellyel kapcsolatos részletesebb leírást lásd Rábai – Cs. Andrási – Pap 2020, 71–73.

használták őket”.²¹ Mivel semmilyen írott forrással nem rendelkezünk a pecsétnyomóra vonatkozóan, és sajnos olyan irat sem került elő, amelyet ezzel a pecsétnyomóval pecsételtek meg, így azt sem tudhatjuk, hogy hogyan és mikor került arra a helyre, ahol 2016-ban megtalálták.

A réz-cink ötvözetből készült tipárium mandorla formájú,²² mérete 38 x 24 mm. Az öntött bronz pecsétnyomó hátoldalán keskeny gerinc fut végig, amelynek végén egy apró – oldalnézetben – kör alakban végződő fogantyú van, amely amellet, hogy a pecsételés során segítséget jelentett a tipárium viaszba nyomásához, feltehetőleg arra is szolgált, hogy keresztülfűzzenek rajta egy – az eszköz felfüggesztésére szolgáló – szalagot/láncot, s így azt nyakba akasztva viselhette a tulajdonosa.

A pecsétképet egy hármás boltozat osztja két – hozzávetőleg – egyforma részre, amelynek felső mezőjében Szent Péter alakja ismerhető fel. Az arc finoman munkált, jól látható rajta a szent szakála, bajsza, szeme, szemöldökíve, homloka, orra és járomcsontja, ahogyan a fejet keretező glória is, amely a köriratot elválasztó pontsorra nyúlik be. A hármás boltozat középső ívéből kiemelkedő alaknak csak a felsőteste látható, melyet redőzött tunikaszerű öltözet fed. Oldalra tartott jobb kezének ujjai egy kulcs köré fonódnak, melynek sokszögű formázó feje lefelé, tolla felfelé mutat; bal kezével egy könyvet szorít a mellkasához. A vésnök nem frontálisan, szemtől szembe jelenítette meg a szentet, hanem kissé a jobb keze felé fordulva, bal profilja felől (vagyis a heraldikai bal felé fordul).²³

A pecsétkép alsó részében láthatjuk a pecséttulajdonos térdelő, fohászoló alakját, amely jobb oldalról látható (arccal a heraldikai jobb irányába néz). Tekintetét az ég/védőszentje felé emeli, karjait könyökben behajlítja, aránytalanul nagynak látszó tenyereit összeérinti, és kinyújtott ujjakkal imádságra emeli. A figura kidolgozottsága a felső részen ábrázolt védőszentjéhez hasonló, jól kivehető jobb profilja, melyen az arc, szem, homlokív, orr és imádságra nyíló ajkai is jól elkülöníthetőek; rövidre nyírt haja a fejtetőn tonzúrában végződik. Háta mögött fejmagasságban a holdsarló, ujjai hegyénél hatágú csillag látható. A köriratot a pecsétképtől elkülönítő gyöngysor megszakad a térdelő alak térdénél és talpánál, az elválasztó szerepet itt lábszárának íve tölti be. Ugyan a két egyenlő részre osztott pecsétmezőben a két megjelenített figurának közel egyforma hely jutott, mégis az alsó részen elhelyezkedő – egészalakban megjelenített – tulajdonos szemmel láthatóan kisebb a fenti osztatot elfoglaló – pusztán a felsőtestében megformázott – szent alakjánál.

Az öntött felületre vésett körirat: „+S[IGILLVM]·FE{RA}nI·PETRI·CL[ER]ICI GOVEOZ [Z=RUM]·DE·h'ALI”.

²¹ K. Németh 2017, 239.

²² A tárgy alapanyagának roncsolásmentes vizsgálata alapján (tömeg%): 81,4% réz; 11,5% ólom; 3,6% cink; 2% ón és 1,2% vas. A mérést Jobin Yvon Horiba XGT 5000 röntgen analitikai mikroszkóppal Dr. Bozsó Gábor végezte az SZTE TTIK Ásványtani, Geokémiai és Kőzettani Tanszékén (Röntgencső: Rh, gerjesztő feszültség: 50 kV, anódáram: 0.08 mA, t: 100 sec, a mérés 100 mikrométeres pontból történt, kimutatási határ standard nélkül ~0,1 m/m%/1000 ppm).

²³ A pecsétkép leírása a lenyomat szerint határozza meg az oldalakat és irányokat (Blackburn – Schirillo 2012, 447–455). Több szempontból érdekes lenne összevetni, milyen szögből ábrázolják az egyes szenteket, alakokat a pecsétképeken, azonban ez a jelen írás kereteit erősen szétfeszítené.

1–2. kép. A bátmonostori pecsétnyomó előlapja és tükörképe (fotó: Sultis László)

A *circumscriptio* egységeit a vég- és kezdőbetűk közé helyezett apró pontok jelzik. Köriratát alul-felül pontokból álló keret határolja (gyöngysorok közé foglalt), amely a körirat első két szavánál elhalványult, ahogyan néhány betű is olvashatatlanná vált. A szövegben szereplő helynév „h” betűje felett hosszú ékezetserű véset látható, amely a pecsétlő peremétől dőlten halad a betű irányába. A körirat betűi kettő kivételével gótikus majuszkulából állnak, az „n” és „h” betű minuszcula, az „E” betűk unciális formájúak, mindkét attribútum jellemző a gótikus írásképre.²⁴

2.2. Értelmezési kísérletek és hazai párhuzamok

A gótikus majuszcula írás használata a hazai véseteken a 13. század végére tehető – első emlékei között tartják számon V. István kettős pecsétjének köriratát –, vagyis mindössze néhány évtizeddel azután ért a Magyar Királyság területére, hogy 1230 után megjelentek első példái Nyugat-Európában. Általánosságban az írásképek sajátosságai közé tartozik az „A”, „E”, „M”, „T” betűk unciális formában való használata, valamint a „h” és az „n” betűk minuszcula formában való megjelenítése, ahogyan azt 14. századi feliratokon is láthatjuk. Uralkodói pecséteinken egészen Zsigmond koráig használatos betűtípus, míg pénzérméken egészen II. Ulászló időszakáig megjelenik.²⁵

A vizsgált *matricula* köriratának kezdő „+” jele után a „*sigillum*” szó rövidített alakja áll, ahogy az megszokott, azonban az utána szereplő szó a pecsétnyomón keletkezett sérülés miatt nem olvasható. Első két betűje feltehetőleg „F” és „E”, ezt talán két betű követhette (RA), a szó végén pedig egy kis „n” és nagy „I” betű szerepel (*singularis genitivus* végződés lehet). Ezután a pecsét tulajdonosának neve következik birtokos esetben (Péter pecsétje), majd titulusát tudhatjuk meg a mandorla csúcsánál kettéválasztott szóból (vagyis *clericus*). Ha a „*feranus*” szót rejti a sérült rész, akkor ezt értelmezhetjük a pecséttulajdonos nevéként, a középkorban bevett „*dictus*” formulával kiegészítve: *Feranus dictus Petrus*. A „*feranus*” szó, illetve ennek névalakként való alkalmazására látunk példát spanyol forrásokban (Ferranus, Ferrandus),²⁶ maga a szó, jelentését tekintve a *ferus* ’vad’ latin szóra vezethető vissza.

A pecsét szemközti mandorlaívén végigfutó felirat első szava jól kivehető, s a záró – fentebb Z betűvel jelölt – rövidítés feltehetőleg „-rum” végződésésként oldható fel. Ha helytálló az olvasat, akkor ez a *pluralis genitivus*ban álló szó, a „*goveorum*” azt a csoportot, közösséget jelölheti, amelynek Péter volt a klerikusa. Arra vonatkozóan, hogy ez a szó mit jelenthet, kikre utalhat, sajnos nem találtam fogódzót.

Az utolsó két szó, mint pecsétköriratoknál oly gyakran, az intézmény lokalizálására vagy a tulajdonos származási helyére utalhat. Ez ugyan jól kivehető („DE h’ALI”), azonban a helynév azonosítása mégsem bizonyult könnyű feladatnak.

A vizsgálat tárgyát képező pecsétnyomó köriratának teljes rekonstruálása, majd értelmezése és a pecsét tulajdonosának azonosítása sikertelennek bizonyult. Nagyban segítette

²⁴ Hasonló betűtípus használatára hívja fel a figyelmet Martina Bolom-Kotari cikke a moráviai premontreiek esetében (Bolom-Kotari 2014, 56–57).

²⁵ Takács 1992, 18; Várady 2006, 41–43.

²⁶ Alvira Cabrer 2010, 726, 731, 741, 828, 832, 873, 876, 892, 951, 969, etc. (Petrus Ferranus/Ferrandus). Ugyancsak találtam információt (17. századi forráson alapszik) a Feranus név különböző névalakjaira vonatkozóan: Fernandus, Ferdinandus, Fernando, Ferrandi/o, Ferrante/i (7. link).

volna a munkát, ha sikerül olyan, a pecséttulajdonos által kiadott – vagy legalábbis a közreműködésével hitelesített – oklevélre bukkanni, amelyen látható a pecsénymó. Ilyen anyag a közgyűjteményekben – a jelenleg rendelkezésre álló segédletek alapján – nem található.

Amit nagy valószínűséggel állíthatunk, az az, hogy a pecsét tulajdonosa egy *Petrus* névre hallgató *clericus* lehetett. A köriratban szereplő helynév azonosítására tett kísérletek nem vezettek eredményre. A szó első betűje fölötti vésett vonalról nem sikerült egyértelműen eldönteni, hogy véletlenül került oda, vagy van valamilyen funkciója, mondjuk rövidítést jelöl. Utóbbi esetben meglehetősen nehéz kitalálni, minek a rövidítésére szolgálhatott, hiszen a vizsgált pecsétköriratok esetében ezek a rövidítések meglehetősen sokfélék és rántsem következetesek.

A lelőhely környezetéből kiindulva adódik a feltételezés, hogy a „*de Hali*” névalak Hajszentlőrinc településhez köthető, azonban a rendelkezésre álló források és az azokon nyugvó történeti földrajzi kutatások alapján ez a feltevés egyelőre nem igazolható. Györffy György munkájának Bodrog vármegyét feldolgozó fejezetében²⁷ az 1211 és 1337 között kelt okiratokban foglalt névalakok egyike sem mutat azonosságot a tipáriumon szereplővel. A haji Szent Lőrincnek szentelt prépostság egészen 1353-ig hiteleshelyi tevékenységet fejtett ki, okiratait az *Agnus Dei*t és keresztes zászlót mintázó hiteleshelyi pecsétjeivel erősítve meg, azonban az 1351. évi törvényben foglalt pecsét-felülvizsgálatot²⁸ követően megszűnt ezen funkciója. Az okleveles anyagban, valamint a konvent két ismert pecsétjén²⁹ minimális eltérést mutató vulgáris névalakok szerepelnek, közülük egyik sem mutat egyezést a vizsgált matricára vésett „*Hali*” alakkal. Ezeket a formákat követik a későbbi századok okirataiban olvasható helynév-előfordulások is.³⁰

Tekintettel arra, hogy a hajszentlőrinci társaskáptalan történetét Thoroczkay Gábor egy tanulmányban feldolgozta,³¹ ennek segítségével kísérletet tettünk Petrus személyének a káptalanhoz kapcsolására, de ugyancsak eredménytelenül. A Petrus név nagy népszerűségnek örvendett a középkorban, viszont olyan fogódzót – akár a vizsgált tipárium köriratában, akár az okleveles anyagban –, amely összekapcsolhatta volna a leletet a káptalan valamely tagjával, nem találtunk. Mindezek alapján nem tűnik megalapozottnak a köriratban szereplő „*Hali*” névalaknak Haj[szentlőrinc]ként, és Péternek a káptalan klerikusaként való azonosítása.

²⁷ Györffy 1987, 718–719.

²⁸ Takács 1992, 65/21; Kőfalvi 2000, 49–64; Kőfalvi 2007, 79–91.

²⁹ A 13. század második felétől hozzávetőleg 1313-ig használt pecsétjének a MNL DL 86 854 oklevélen függő lenyomat alapján leírását adja Takács (1992, 65). A 14. századtól használt köriratában és pecsétképében is komoly hasonlóságot mutató pecsét egy igen jó állapotban fennmaradt lenyomatát lásd MNL DL 86 921. Leírása és ismertetése: Bándi 1982, 195.

³⁰ Az Anjou-kori oklevéltár megjelent köteteinek köszönhetően könnyűszerrel megtalálhatók azok a fennmaradt okiratok, amelyek a hajszentlőrinci konvent névváltozatait megőrizték; tevékenységük beszüntetéséig, azaz az 1340-es évekkel bezárólag ezeket a névalakokat találjuk az oklevelekben: Hoy/Hay/Hayzenthlewrincz. *Anjou-kori oklt.* I. 597, 794, 795; II. 801; III. 441; IV. 204; V. 696, 811, 847, 848, 850, 955; VI. 81, 178, 179, 304, 308, 348; X. 460, 484; XVII. 509; XIX. 80, 720; XXI. 586; XXIV. 135, 414, 501, 511, 512, 513, 533; XXVII. 96, 130, 428; XXVIII. 571, 613, 772; XXIX. 22, 23, 359, 755, 857; XXX. 286, 458, 657, 659, 669, 670, 695, 711, 800; XXXI. 288; XXXII. 285; XXXIII. 184, 455, 654, 833.

³¹ Thoroczkay 2014, 321–335.

Amennyiben külföldön keressük ezt a helyet, további nehézségekkel számolhatunk, hiszen német és belga területen több olyan hely van (Hal, Halle), amelyre visszavezethető a pecséten szereplő „Hali”.

Szent Péter apostol a kereszténység egyik legfontosabb alakja, gyakran megjelenik pecséteken,³² domborműveken, festményeken, s a középkor folyamán Európa-szerte stabil ikonográfia épült személye köré. Jellegzetes attribútumai a kulcs és a könyv. Magán- és intézményi pecséteken is gyakran feltűnik patrónusként, amelyre a Magyar Királyság területén működő hiteleshelyek pecsétjein is számos példát találunk.³³ Intézmények, testületek, egyházi és világi személyek előszeretettel vésték tipáriumaikra a védőszentjüket, de Európa-szerte nagy népszerűségnek örvendett a Boldogságos Szűz is, aki gyermekével együtt került a matricákra.

A tárgyalt időszakban (13–14. század) a főpapi pecsétképeken ábrázolt alakokat gyakran építészeti elemekkel elválasztott színtereken, két, három vagy akár több egységben láthatjuk, és igen gyakori a pecsét tulajdonosának a felosztott tér legalsó szintjén, térdelő formában való megjelenítése.³⁴ A kutatás jelenlegi álláspontja szerint léteztek olyan mintakönyvek/minták, amelyek támpontot adtak mind a megrendelőnek, mind a pecsétkészítőnek arra vonatkozóan, milyen pecsétképek, tematikák, ábrázolási módok és formák az éppen divatosak. Emellett azzal is tisztában kell lennünk, hogy ezek a trendek Nyugatról Keletre, illetve a felsőbb rétegektől az alsóbb rétegek felé terjedtek.

A vizsgált tipáriumot alakja és a pecsétképen látható ábrázolás alapján a hazai pecsétnyomók viszonylatában a 14. századtól megjelenő kétszintes főpapi pecsétek közé sorolhatjuk.³⁵ Ez a fajta *devotio* ábrázolás – a védőszent előtt/alatt térdelő, a szentnél kisebb, imádkozó alak megjelenítése – feltehetőleg 13. századi bíborosi és a koldulórendi pecsétek gondolat- és formavilágát viseli magán.³⁶ Kumorovitz L. Bernát kimutatta, hogy a magyarországi gyakorlatban a 12. században jelent meg a főpapi pecséthasználát (s ezek mandorla alakú pecsétek voltak), azonban elterjedése a püspökök és más egyháziak körében a 13. századra tehető. A pecsétképek szerkezetében, körirataik betűtípusának változásában megfigyelhető az az általános tendencia, hogy a nyugatról érkező minta néhány évtizednyi késéssel bukkan fel a hazai gyakorlatban, s az újdonság a világi és egyházi vezetőréteg tagjainak pecsétnyomóin jelenik meg elsőként, majd innen „szivárog le” az alsóbb rétegekhez (mondhatni, válik divattá).³⁷

2.3. Kelet-közép-európai párhuzamok és Albert naumburgi dómkanonok pecsétje

Párhuzamként érdemes megemlítenünk más, kelet-közép-európai, a szomszédos területekhez köthető pecséteket. Csak olyanokat említek, amelyek kivitelezésük, szerkezetük, ábrázolásmódjuk és köriratuk betűtípusa tekintetében egyértelmű hasonlóságot mutatnak a vizsgált tipáriummal.

³² Glejtek 2011, 130–131.

³³ Takács 1992, katalógus 5.1; 11.1; 18.1; 35.2; 38.1.

³⁴ CDB 2013, 27/58; 28/63; 30/73; 33/94; 34/105; 35/110; 36/114–115; Bodor 1984, VI. tábla 32; VII. tábla 27, 35; VIII. tábla 38, 39, 40, 42; teljes IX. tábla; etc.

³⁵ Kumorovitz 1993, 58–59; Glejtek 2010, 77–78.

³⁶ Takács 1984, 21.

³⁷ Kumorovitz 1936, 45–68; Kumorovitz 1993, 58–59.

3. kép. Miklós vyšehradi kanonok pecsétje (CDB 2013. 30/73)³⁸

³⁸ A pecséttel ellátott irat 1302-re keltezett. A pecsét körirata: + {SIGILLVM NICO} LAI CAN WISEGRADEN. CDB 2013, 30/73 [XVIII/73].

A 14. század legelején kiállított oklevelekre erősítve maradt ránk Miklós vyšehradi kanonok pecsétje, amely hasonlóságot mutat mind méretében (37 x 26 mm), mind felosztásában, mind ábrázolásmódjában, mind a köriratban használt betűk tekintetében a vizsgált tárggyal. A pecsétkép felső mezőjét nem Szent Péter, hanem a Szent Szűz alakja tölti ki, de maga a pecsétkép ugyanolyan fele-fele megosztású (bár nem boltív, hanem egyszerű vízszintes vonal választja el a két szférát), és az alsó mezőben térdelő tulajdonos alakja méretében, elhelyezésében a megtévesztésig hasonló Péter klerikus alakjához; fejénél a sarló alakú Hold, imára emelt kézfejenél pedig hatágú csillag vehető ki. A baljával a kis Jézust, a jobbával *globust* tartó fátylas Madonna ruhájának redőzete is kivehető a lenyomaton, teste és arca kissé balra fordul, ahogyan fiára tekint; Szűz Máriának csak a felső testét véste az ötvös a képmezőre.

Roppant izgalmas egy nemrégiben előkerült tipáriummal való párhuzam is, különös tekintettel arra, hogy ez a pecsétnyomó nemcsak az azonosítani próbált matricával mutat hasonlóságot, hanem azért is, mivel a fentebb leírt vyšehradi kanonoki pecséttel sokban rokon. A megmunkáltság tekintetében *Petrus clericus* pecsétnyomójával egyezik Henrik žilina *presbiter* 14. századra datált mandorla alakú pecsétlője (35 x 25 mm), amelynek képmezőjét egy vízszintes vonallal osztotta két egyenlő részre a vésnök. A felső részt Mária alakja tölti ki – akinek csak a felsőteste látszik –, bal karján az oldalnézetben ábrázolt, anyját néző kisdeddal. A Szent Szűz fejét fedő kendő és hosszú ruhájának redőzete finoman munkált, a vésnök nem teljesen frontálisan ábrázolta alakját, hanem kissé oldalra, karján ülő fia felé fordulva. Az anya jobbában *globust* tart, amelyet a gyermek alulról érint baljával. Az alsó részen a jobb oldalról ábrázolt, térdelő tulajdonos az előző példáinkkal ellentétben nem középen helyezkedik el, combja és lábszára ívével a mandorla csúcsának formájába ágyazva, hanem balra, így lábszára belelóg a köriratba, s imára emelt karja és arca előtt – a képmező jobb oldalán – egy oltár áll, rajta kehely. A körirat („S[IGILLVM] HENRICI P[RES]B[ITE]RI D[E] SELLINA”) betűformái ugyancsak hasonlóak a *Petrus clericus* pecsétjén látottakhoz unciális „E”, minuszkula „n” és „h”.³⁹ Külön érdekessége ennek a pecsétnek, hogy a szóközben szereplő „b” betű felett hasonló aposztrófszerű vésett látható, mint a vizsgált pecsétnyomó „h’ali” felirata felett, azzal a különbséggel, hogy előbbinél a ferde vonal metszi a betűt, utóbbinál fölötte helyezkedik el.

Egy 1315. április 17-én kelt okiraton maradt fenn a miechówi perjelnek, a Szent Sír-bazilika kanonokjának, Henriknek a lőcsei levéltárban őrzött pecsétje (50 x 36 mm), amely szintén mutat egyezéseket a vizsgált tipáriummal, mivel pecsétmezője ugyancsak két egyforma részre osztott, és a tulajdonos ezen is térdelő, fohászoló pozícióban, csillaggal és Holddal látható.⁴⁰

Mindezek alapján, ha a Magyar Királyság (vagy közvetlen szomszédai) területéhez kapcsoljuk a tipárium készítését, tulajdonosát és használatát, akkor azt nagy biztonsággal a 14. század elejére kellene datálnunk. Azonban a helyzet korántsem ilyen egyszerű.

Az már az eddigiekből is kiderült, hogy a pecsét tulajdonosának azonosítása sikertelen volt, így nem köthetjük egy jól meghatározott földrajzi egységhez, államhoz és időszakhoz

³⁹ Labuda – Glejtek 2020, 2–8. Hálával tartozom Miroslav Glejteknek, amiért megosztotta velem a tipárium fényképét és a tárgyról készült, publikálásra váró tanulmányukat.

⁴⁰ A felső képmezőben látható jelenettel kapcsolatban megoszlanak a vélemények, de ahogyan arra Glejtek rámutatott, nagy valószínűséggel a feltámadott Krisztus és egy angyal találkozását ábrázolta a vésnök. Körirata: [S. HE]NR(I)C/R //ENV/// TT || LE H POLONI. ///ENV//// (Glejtek 2016, 53–55).

a tipárium elkészültét. Barbara Klössel-Luckhardt 2018-ban megjelent, középkori pecséteteket feldolgozó könyvében leírt és képet is közölt egy olyan pecsétlenyomatról, amely a pecsétképen látható ábrázolás és a köriratban használt betűk tekintetében kísérteties hasonlóságot mutat a vizsgált pecsétnyomóval.⁴¹ A pecsét csak lenyomat formájában ismert, és arról is mindössze egy fekete-fehér fénykép állt a rendelkezésemre, így finom részletekbe menő összehasonlításra nem volt lehetőségem. A lenyomat mérete alig néhány milliméter eltérést mutat a vizsgált tipárium méretéhez képest: 39 x 26 mm. A pecsét tulajdonosa Albert von Griesheim, aki 1212 és 1237 között volt naumburgi dómkanonok. A pecsét körirata: „+ ALB'(er)TVS CE DE GRI/ZHEI(m) RESPICE PET(rum)”. A köriratot egybefüggő vonal választja el a pecsétképtől, amely első ránézésre tökéletesen megegyezik a bátmonos-tori tipáriummal. Azonban alaposabb megfigyelés után a következő különbségeket vehetjük észre. A lenyomaton megjelenő Szent Péter – a naumburgi dóm védőszentje – frontálisan van ábrázolva, nem pedig kissé balról, mint a tipáriumon szereplő apostol; előbbi jobb karját testéhez szorítva tartja a kulcsot, melynek tolla apró eltérést mutat a korábban leírt kulcshoz képest. A fej körüli glória jóval szűkebb, szögletesebb, két vonalon egybeesik a köriratot elválasztó vonallal, s csúcsosan végződik a körirat kezdetét jelző „+” alatt. A pecsétkép hármaskarú elválasztott alsó részén térdelő alak kissé görnyedt, s míg lábszára a körirat szegélyét képező íven úgy nyugszik, hogy talpa az alsó csúcspontban támaszkodik, addig a tipáriumon ábrázolt imádkozó alaknak a térdje ékelődik be ebbe a kicsúcsosodásba. Míg a pecsétnyomón térdelő *Petrus clericus* csillag és holdsarló veszi körül, addig Albertus előtt és mögött nyolcágú csillag látható Klössel-Luckhardt leírása alapján.

Albertus pecsétjét Klössel-Luckhardt három oklevélen találta meg, ezeknek mindegyike 1229. július 6-án kelt.⁴² A naumburgi kanonok ebben az időszakban pápai követként is tevékenykedett, ami csak azért érdekes, mert felveti annak a lehetőségét, hogy pecsétnyomóját itáliai mesterral készíttette. Az teljesen nyilvánvaló, hogy a két pecsét – ti. az Albertus-féle és a *Petrus clericus* tulajdonát képező tipárium – nem függetlenek egymástól. A méret, a körirat betűtípusa, a pecsétkép hasonlósága egyértelműen arra utal, hogy vagy egyazon vésnök művei, esetleg az egyiket a másiktól mintázták, vagy mindkettő ugyanazon minta alapján készült. A többi, párhuzamként felhozott pecsétlő és pecsétlenyomat alapján nagyobb a valószínűsége annak, hogy a készítő ötvösök ugyanazt a mintakönyvet vagy hasonló ábrákat tartalmazó könyveket használhattak a pecsétnyomók vésésekor.

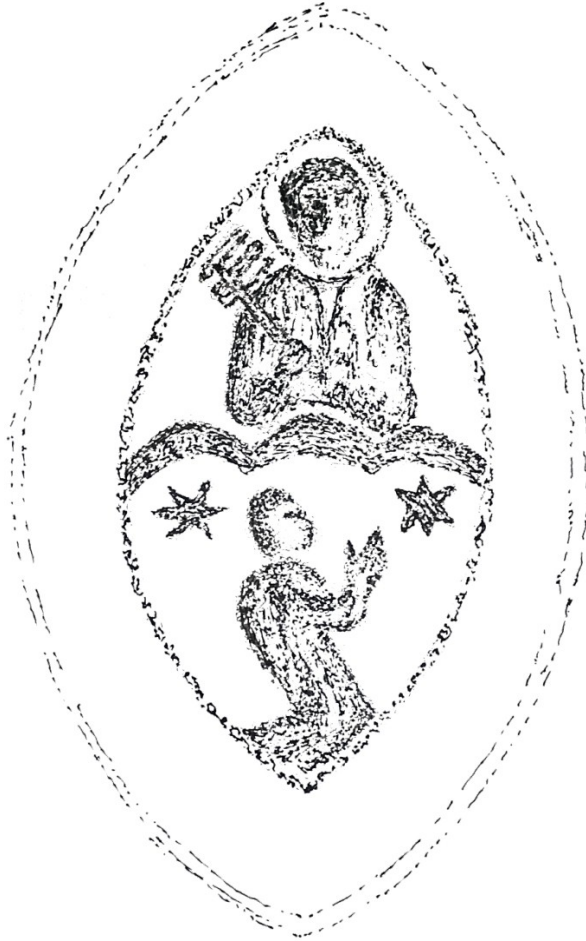
3. Összegzés

Az eredeti célkitűzés, amely a Bátmonostor határában talált tipárium datálására irányult, részben megvalósult, hiszen nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy amennyiben a pecsétnyomó Nyugat-Európában készült, úgy feltehetőleg a 13. században véshették. Kelet-közép-európai eredet esetén a 14. századra datálható elkészülte. Fontos megjegyeznünk, hogy ebben az időszakban a felső papság körében volt népszerű az ilyen típusú matricák készítése. *Petrus clericus* társadalmi státusza nem ismert, egyelőre nem tudjuk, hogy az egyházi hierarchiának mely fokán foglalt helyet. Ennek azért van jelentősége a datálás

⁴¹ Klössel 2018, 180–181. Köszönöm Dr. Martina Bolom-Kotarinak, hogy felhívta a figyelmemet a publikációra.

⁴² Az oklevelek egyelőre nem elérhetőek digitális formában, ellenben a hozzájuk kapcsolódó alapvető információk elérhetőek az Archives in Niedersachsen and Bremen honlapján (8. link: NLA Wolfenbüttel: 25 Urkunden Zisterzienserkloster Walkenried nr. 85, 86, 87).

szempontjából, mert a kutatás jelenlegi állása szerint az éppen aktuális „pecsét-divat” bizonyos idő elteltével jutott el és vált mintává az alsóbb papi rétegek számára.

4. kép. Albert von Griesheim pecsétlőjéről készült illusztráció (rajzolta: Szalontay Bálint, szerkesztette: Csuvár Zoltán)⁴³

⁴³ Albert von Griesheim pecsétjéről készült leírás Klössel közlése (lásd az előző lábjegyzetben) és a könyvben látható fotó alapján: a hármaskörrel, mintegy boltozattal hozzávetőleg két egyforma részre osztott pecsétkép felső mezőjét Szent Péter alakja tölti ki. A hármaskör közepes ívéből kiemelkedő alaknak csak felsőteste látható, melyet redőzött tunikaszerű öltözet fed; jobb kezének ujjai egy kulcs köré fonódnak, melynek feje lefelé, tolla felfelé mutat; bal kezével egy nyitott könyvet szorít a mellkasához. Az ábrázolás frontális, kivehető a szent szakála és a feje körüli kissé szögletes

A bemutatott európai példák alapján egyértelmű hasonlóság mutatható ki a fent felsorolt pecsétek között mind méretük, mind köriratuk betűtípusa, mind szerkezetük, mind ábrázolásmódjuk tekintetében. A fentiek ugyancsak jól szemléltetik azt a tendenciát, amely alapján kirajzolódik az ilyen típusú szigillumok 13. századi nyugat-európai megjelenését követő átvétele Kelet-Közép-Európában, a 14. század legelején. A rendelkezésre álló információk és adatok egyelőre nem elégségesek ahhoz, hogy az eredet és a tulajdonos vonatkozásában a fentínél pontosabb válaszokat adjunk.

Ahogy azt a tanulmány elején kifejtettem, az újonnan előkerülő matricák azonosítását, személyhez, helyhez és időhöz kötését nagyban megkönnyítené olyan átfogó pecsétadatbázisok létrehozása, amelyekben megfelelő mennyiségű és minőségű képi anyag állna rendelkezésre, kereshető adatokkal kiegészítve. Ezek nélkül teljesen véletlenszerű, mondhatni szerencse kérdése, hogy rátalál-e a kutató a probléma megoldásához közelebb vivő információra.

A vizsgált párhuzamok alapján is jól látható, milyen izgalmas és számtalan újdonsággal kecsegtető a pecsétek vizsgálata, hiszen rajtuk keresztül bepillantást nyerhetünk abba az országokon átívelő tudásrendszerbe és tudástranszferbe, amelynek eredményeként ezek a művészeti és történeti értékkel bíró alkotások létrejöttek.

Bibliográfia

Források

- Alvira Cabrer 2010 = Alvira Cabrer, M.: *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196–1213). Documentos, Testimonios y Memoria Histórica*. Tomo V. (Fuentes Históricas Aragonesas) Zaragoza.
- Anjou-kori oklt. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–VI. [1301–1322] (szerk. Kristó Gy.); X. [1326] (szerk. Blazovich L. – Géczy L.); XVII. [1333] (szerk. Kristó Gy.); XIX. [1335] (szerk. Kristó Gy.); XXI. [1337] (szerk. Blazovich, L. – Géczy L.); XXIV. [1340] (szerk. Piti F.); XXVII–XXX. [1343–1346] (szerk. Piti F.); XXXI–XXXIII. [1347–1349] (szerk. Sebők F.). 1990–.
- CDB 2011 = *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae. Tomus VII. Fasciculus Quintus. Inde ab A. MCCLXXXIII usque ad a. MCCCVI. Scribarum manus continens*. Edidit Havel, D. Brunae.
- CDB 2013 = *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae. Tomus VII. Fasciculus Sextus. Inde ab A. MCCLXXXIII usque ad a. MCCCVI. Sigilla continens*. Ed. Maráz, K. Brunae.

glória, amely a pecsétkép tetején csúcsban végződik, részét képezve a pecsétképet a körirattól elválasztó vonalnak. A pecsétkép alsó részét a pecséttulajdonos szerzetesi ruhába öltözött, kissé görnyedt, térdelő, fohászkodó alakja tölti ki, amely jobb oldalról látható; lábszára a körirat szegélyét képező íven nyugszik úgy, hogy talpa az alsó csúcsívben támaszkodik. Tekintetét az ég/védőszentje felé emeli, karjai könyökben behajlítva, aránytalanul nagyinak látszó tenyereit összeérintve, kinyújtott ujjakkal, imádságra emeli. Rövidre nyírt haja a fejtetőn tonzúrában végződik. Háta mögött fejmagasságban és ujjai hegyénél egy-egy hat/nyolcágú csillag látható. A két egymással párhuzamosan futó folytonos vonal keretezi, ez választja el a pecsétképtől és a pecsét szélétől.

- CJH 1899 = *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895*. Szerk. Márkus, D. Budapest.
- Katalog listin a listů k. VII. dílu Českého diplomatáře I. (Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283–květen 1297). Ed. Havel, D. Brno.

Szakirodalom

- Bándi 1982 = Bándi Zs.: A Magyar Országos Levéltár 1982. évi (állandó és időszakos) kiállításainak katalógusai: a Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása, 1982. szept. 22-től. *Levéltári Közlemények* 53: 165–199.
- Blackburn – Schirillo 2012 = Blackburn, K. – Schirillo, J.: Emotive hemispheric differences measured in real-life portraits using pupil diameter and subjective aesthetic preferences. *Experimental Brain Research* 219/4: 447–455.
- Bodor 1984 = *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Szerk. Bodor I. Budapest.
- Bolom-Kotari 2014 = Bolom-Kotari, M.: Seals of Moravian Premonstratensian Canonries in the Period from the Second Half of the Fifteenth Century until the End of the Sixteenth Century. *Analecta Praemonstratensia* 90: 29–64.
- Czakó 1906 = Czakó E.: A nagybányai typarium. *Turul* 1: 10–12.
- Fejérpataky 1880 = Fejérpataky L.: Sphragistika és sphragistikánk. *Archaeologiai Értesítő* 14: 203–211.
- Fejérpataky 1885 = Fejérpataky L.: A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan hazánkban. *Századok* 19: 53–86.
- Fischer – Makowski 2017 = Fischer, F. – Makowski, S.: Digitalisierung von Siegeln mittels Reflectance Transformation Imaging (RTI). *Paginae historiae – Sborník Národního archivu* 25/1: 137–141.
- Glejtek 2010 = Glejtek, M.: Niekol'ko poznámok k ikonografii stredovekých cirkevných pečatí. *Konštantínove listy* 3: 62–87.
- Glejtek 2011 = Glejtek, M.: Ikonografia pečatí konventov a kapitúl v stredovekom Uhorsku. In: *Pontes ad Fontes. Cirkevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*. Ed. Bolom-Kotari, M. – Němečková, V. Hradec Králové, 130–131.
- Glejtek 2013 = Glejtek, M.: *Stredoveká cirkevná pečať – prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové.
- Glejtek 2016 = Glejtek, M.: Neznáme cirkvenos – sfagistické artefakty zo stredovekého Spiša (Unknown Medieval Ecclesiastical – Sphragistic Artifacts Found in the Spiš Region). *Konštantínove listy* 9/1: 51–63.
- Glejtek 2017 = Glejtek, M.: Výmena veľkých pečatidiel uhorských prelátov a cirkevných inštitúcií v stredoveku. *Kultúrne dejiny* 8/1: 6–40.
- Györfffy 1987 = Györfffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. köt. Budapest.
- Horváth 1905 = Horváth S.: Az „átkosemlékő” János diák leszámazása. *Turul* 23: 34–35.
- Jeller 2017 = Jeller, D.: Past and Future. Seals of the Archive of the Bohemian Crown and their representation in Monasterium.net. *Paginae historiae – Sborník Národního archivu* 25/1:132-136.

- Kerny 2015 = Kerny T.: „Duplici sigilli nostri authentici munimine”: A középkori magyar uralkodói pecsétek kutatástörténetének vázlata. *Ars Hungarica* 41: 173–221.
- K. Németh 2017 = K. Németh A.: Középkori pecsétnyomók és idézőbillogek Tolna és Somogy megyékből. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 39: 235–261.
- Klössel 2018 = Klössel-Luckhardt, B.: *Mittelalterliche Siegel des Urkundenfonds Walkenried bis zum Ende der Klosterzeit (um 1578). Corpus Sigillorum von Beständen des Staatsarchivs Wolfenbüttel*. Band 2. Göttingen.
- Kőfalvi 2000 = Kőfalvi T.: A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti tanulságai. *Egyháztörténeti Szemle* 1: 49–64.
- Kőfalvi 2007 = Kőfalvi T.: A hiteleshelyek a középkori Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 125: 79–91.
- Křečková – Zenklová 2017 = Křečková, J. – Zenklová, K.: Zpřístupňování pečeti Archivu České koruny – digitalizace a zpracování databáze. *Paginae historiae – Sborník Národního archivu* 25/1: 128–131.
- Kumorovitz 1936 = Kumorovitz L. B.: Az authenticus pecsét. *Turul* 50: 45–68.
- Kumorovitz 1993 = Kumorovitz L. B.: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest.
- Labuda 2020 = Labuda, J. – Glejtek, M.: Unikátny nález bronzového typária v Banskej Štiavnici (Unique Finding of a Bronze Typarium in Banska Stiavnica). *Pamiatky a múzea* 2: 2–8.
- Novák 2017 = Novák Á.: A középkori pecsétek 3D modellezéséről. In: *Pilisi Gótika – II. András francia kapcsolatai. Kiállítási katalógus*. Szerk. Bárány A. – Benkő E. – Kárpáti Z. (Memoria Hungariae 3.) Debrecen–Szentendre, 81.
- Rábai 2012 = Rábai K.: Oklevélhamisítások az Anjou-korban. In: *Közpkortörténeti tanulmányok* 7. Szerk. Kiss P. A. – Piti F. – Szabados Gy. Szeged, 31–43.
- Rábai – Cs. András – Pap 2020 = Rábai K. – Cs. András R. – Pap E.: Egy középkori pecsétnyomó Bátmonostor-Pusztafaluról. *Cumania* 29: 71–80.
- Szentpétery 1930 = Szentpétery I.: *Magyar oklevéltan*. Budapest.
- Takács 1984 = Takács I.: Megjegyzések a XIV. századi magyar főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseire. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolatgyűjteménye alapján*. Szerk. Bodor I. Budapest, 21–31.
- Takács 1992 = Takács I.: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Budapest.
- Takács 2012 = Takács I.: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei: Royal seals of the Árpád dynasty*. (Corpus sigillorum Hungariae medievalis 1.) Budapest.
- Thoroczkay 2014 = Thoroczkay G.: A messziről jött királyné prépostsága. In: *Arcana tabularii: Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II*. Szerk. Bárány A. – Dreska G. – Szovák K. Budapest–Debrecen, 321–335.
- Várady 2006 = Várady Z.: A középkori latin betűs epigráfia íráskorszakai, a feliratok érdekességei és kiegészítési lehetőségei. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 124: 39–52.

Linkek

1. link: Rogerius: Rogerius mester Siralmas Éneke. In: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000-1530)*. Ford. Horváth J.
http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=194_215_Rogorius#_ftn29, a letöltés időpontja 2020. június 10.
2. link: *Seal Matrices*.
<https://finds.org.uk/counties/findsrecordingguides/seal-matrices/>, a letöltés időpontja 2020. június 10.
3. link: *Monasterium*.
<https://www.monasterium.net/mom/home>, a letöltés időpontja 2020. június 10.
4. link: *Making Sigillographic Material Accessible to Researchers – Digitising, Catalogues, Editions of Seals*.
<https://coop.hypotheses.org/978>, a letöltés időpontja 2020. június 10.
5. link: *Magyarország a középkori Európában*.
<http://memhung.unideb.hu/home/>
6. link: *Magyarország a középkori Európában*.
<http://memhung.unideb.hu/video2/>; a letöltés időpontja 2020. június 10.
7. link: *CERL Thesaurus accesing the record of Europe's book Heritage*.
<https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01420614>, a letöltés időpontja 2020. június 10.
8. link: *Archivinformationssystem Niedersachsen und Bremen*.
<https://www.arcinsys.niedersachsen.de>, a letöltés időpontja 2019. szeptember 13.
9. link: Jeller 2016 = Jeller, D.: Past and Future: Seals of the Archives of the Bohemian Crown and their representation In: *Monasterium – Past and Future 'Making Sigillographic Material Accessible to Research'*. Olomouc, 2016. okt. 13. konferencián elhangzott előadás, amelynek ppt-je megtekinthető itt <https://www.slideshare.net/icaruseu/making-sigillographic-material-accessible-to-researchers-digitising-catalogues-editions-of-seals-daniel-jeller-past-and-future-seals-of-the-archive-of-the-bohemian-crown-and-their-representation-in-monasteriumnet>, a letöltés időpontja 2020. június 10.
10. link: Křečková – Zenklová 2016 = Křečková, J. – Zenklová, K.: Making Seals of the Archives of the Bohemian Crown Accessible: Digitisation and Database Processing. In: *'Making Sigillographic Material Accessible to Research'*. Olomouc, 2016. okt. 13. konferencián elhangzott előadás, amelynek ppt-je megtekinthető itt https://www.slideshare.net/icaruseu/making-sigillographic-material-accessible-to-researchers-digitising-catalogues-editions-of-seals-jitka-kekov-kateina-zenklov-making-seals-of-the-archives-of-the-bohemian-crown-accessible-digitisation-and-database-processing?next_slideshow=3, a letöltés időpontja 2020. június 10.
11. link: Makowski 2016 = Makowski, S.: Seal Digitisation with Reflectance Transformation Imaging (RTI) In: *'Making Sigillographic Material Accessible to Research'*. Olomouc, 2016. okt. 13. konferencián elhangzott előadás, amelynek ppt-je megtekinthető itt https://www.slideshare.net/icaruseu/making-sigillographic-material-accessible-to-researchers-digitising-catalogues-editions-of-seals-stephan-makowski-seal-digitisation-with-reflectance-transformation-imaging-rti?next_slideshow=1, a letöltés időpontja 2020. június 10.

Tartalomjegyzék

BALÁZS PÉTER	
A vallási (in)tolerancia keresztény alapjairól – újkortörténeti megfontolások	3
GICZI ZSOLT	
„Csonka hazánkban csonka minden öröm...” – Raffay Sándor evangélikus püspök és a történelmi Magyarország összeomlása.....	23
KOVÁCS SZILVIA	
Özveg „tatár kán egy követsége” Nyugaton?	35
KÖKÉNY ANDREA	
A telepesszabadság szerepe az amerikai nyugati terjeszkedésben – a Mayflower szerződés 400. évfordulójára.....	43
PÁSZTOR RENÁTA	
Az ukrán–orosz kapcsolatok alakulása Ivan Mazepa „átállásától” a poltavai csatáig – I. Péter levelezésének tükrében	55
PITI FERENC	
I. Lajos király lendvai vásáradohány: 1366?	69
POLGÁR SZABOLCS	
Avarok említése középkori földrajzi művekben.....	73
RÁBAI KRISZTINA	
Egy középkori pecsétnyomó azonosítására tett kísérlet	81
SZÁNTÓ RICHÁRD	
Ravennai Anonymus <i>Cosmographiája</i> és a korai magyar történet	101
SZÉKELY MELINDA	
„Gyolcsba, bíborba és karmazsinba öltöztél” (Jel 18,16) Textíliák és textilfestékek a principatus kori Római Birodalomban	127
TAMÁS ÁGNES	
A parlamentarizmus válsága karikatúrákon	138
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ	
A <i>De administrando imperio</i> 38. fejezetének forrásai	155

VARGA BEÁTA

Az ukrainai kozákság és a magyarországi hajdúság genezisének összehasonlító vizsgálata.....171

ZIMONYI ISTVÁN

A török identitás a középkori nomádoknál Belső-Euráziában.....185

MEIRAMBEK ZSUMANGALIEV

A kumánok és a Rusz kapcsolatai a mongol hódításig.....201